

Organizacija i rad crkvenih zborova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Kolak, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:280148>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-03**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

**IVA KOLAK
DIPLOMSKI RAD**

**ORGANIZACIJA I RAD CRKVENIH
ZBOROVA U HRVATSKOJ I BIH**

Zagreb, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
Zagreb

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Iva Kolak

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Organizacija i rad crkvenih zborova u Hrvatskoj i
BiH

MENTOR: Diana Atanasov Piljek, viši predavač

Zagreb, rujan 2020.

SADRŽAJ

Sažetak	4
Summary	5
1. UVOD.....	6
2. RAZVOJ CRKVENE GLAZBE KROZ POVIJEST.....	7
3. GLAZBA U ŽIVOTU DJETETA	10
3.1. Utjecaj glazbe na opći razvoj djeteta	10
3.2. Pjevanje u dječjoj dobi	12
3.3. Glazbene aktivnosti kod djece	14
4. KATOLIČKI CRKVENI ZBOROVI	19
4.1. Pojmovno određenje zbora	19
4.2. Katolički crkveni zborovi kroz povijest	20
4.3. Katolički crkveni zborovi današnjice	21
4.4. Dječji crkveni zborovi	21
5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	23
5.1. Cilj istraživanja	23
5.2. Hipoteze	23
5.3. Uzorak istraživanja	23
5.4. Mjerni instrument	25
5.5. Postupak i obrada rezultata	25
5.6. Rezultati i rasprava.....	26
6. ZAKLJUČAK.....	34
LITERATURA.....	35
PRILOZI	37
Izjava o samostalnoj izradi rada	41

Sažetak

Glazba u životu čovjeka zauzima velik udio u svakodnevici kroz koju prolazi. Svijet današnjice bio bi teško zamisliv bez pjesme, plesa, koncerata i svega onog za što je glazba zaslužna. Glazba dolazi još više do izražaja kada se zna da pozitivno djeluje kako na čovjeka, tako i na dijete u razvoju. U današnje vrijeme glazba u osnovnim školama je zastupljena kroz jedan školski sat tjedno, a to svakako nije dovoljno uzevši u obzir sve pozitivne učinke koje može izazvati među populacijom. Glazba je u 21. stoljeću dostupna i sveprisutna te stoga ne čudi da uvelike utječe na kognitivni, psihomotorni i socijalni razvoj osobe. Najčešći izbor glazbene aktivnosti za većinu ljudi je pjevački zbor. Stoga ovo istraživanje pokušava pobliže usporediti i pojasniti razlike u organizaciji i radu crkvenih zborova na prostoru Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Rezultati su prikupljeni anketnim upitnikom te su na koncu postavljene dvije hipoteze. Pomoću hipoteza utvrđeno je da postoje određene razlike prilikom organizacije i rada crkvenih zborova u većim i manjim župnim zajednicama te da ne postoje značajnije razlike priikom organzicacije i rada crkvenih zborova u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: glazba, dijete i glazba, zbarsko pjevanje, crkveni zbor

Summary

The music has a great effect in mankind nowadays. The world as we know today would be hard to imagine without singing, dancing, concerts and all the things that the music has impacted. Music has even greater meaning when it is known that it has a positive effect on the human, and the child in the development. Nowadays, music in elementary schools is represented through one school hour, and that is most certainly not enough, taking into account all the positive effects that can be produced among the population. The music is available and ubiquitous in the 21st century, and it is not surprising that the cognitive, psychomotor and social development of personality are greatly affected. The most frequent choice of musical activity for most people is the singing choral. Therefore, this research is trying to compare and clarify differences in the organisation and work of Church choirs in the territory of the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina. The results were collected by a survey questionnaire and two hypotheses were finally set. The first hypothesis was sought to prove that there were certain differences in the organization and work of Church choirs in larger and smaller parish communities and that there were no significant differences between the organisation and the work of Church choirs in the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina.

Keywords: music, child and music, choral singing, church choir

1. UVOD

Svaki čovjek je individua te prema svojim afinitetima pronalazi aktivnosti koje mu ispunjavaju život. Zborsko pjevanje je umjetnost, ali i vrlo često birana slobodna aktivnost ili čak i profesija. Glazba je u 21. stoljeću dostupna i sveprisutna te stoga ne čudi da uvelike utječe na kognitivni, psihomotorni i socijalni razvoj osobe. Prema Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj (2014.) dijete u sustav odgoja i obrazovanja može ući već u dobi od 6 mjeseci. U tome razdoblju dijete dolazi u doticaj s glazbom kroz razne glazbene sadržaje koje su uključene u pohađanje vrtića. Kasnije, u osnovnoškolskom obrazovanju djeca dolaze u doticaj s pjevanjem na nastavi Glazbene kulture. Kurikulum nastavnog predmeta Glazbena kultura za osnovne škole (2019) navodi kako se predmetom glazbena kultura ostvaruju temeljne odgojno-obrazovne vrijednosti i opći ciljevi odgoja i obrazovanja, a sam nastava glazbe potiče i unaprjeđuje učenikov estetski razvoj, kreativnost, razvija glazbene sposobnosti i interese, razvija svijest o očuvanju baštine i osposobljava ga za življenje u multikulturnom svijetu. Na žalost, nastava Glazbene kulture kroz cijelo osnovnoškolsko obrazovanje zastupljena je samo kroz jedan školski sat tjedno koji nikako nije dovoljan za glazbeni odgoj djeteta. Osim obaveznog dijela nastave koju djeca pohađaju, svatko je slobodan izabrati izvannastavnu ili izvanškolsku aktivnost kroz koju će se ostvariti. Jedna od najčešće biranih aktivnosti je i školski zbor, odnosno zborsko pjevanje. Kroz zborsko pjevanje učitelj osluškuje i zapaža vrlo talentirane pjevače te može uputiti i savjetovati roditelje što napraviti s djetetom kako bi se njegov talent razvijao. Ovakva vrsta aktivnosti nije rezervirana isključivo za djecu. Također, velik broj zrelijih ljudi bira zborsko pjevanje kao aktivnost u kojoj će se izraziti. Osim profesionalnih zborova, vrlo su rašireni i crkveni zborovi, koji uglavnom djeluju amaterski. Stoga čudi vrlo mali, odnosno gotovo nikakav broj radova koji govore o samim crkvenim zborovima, ali i o načinu djelovanja i organizacije.

2. RAZVOJ CRKvene GLAZBE KROZ POVIJEST

Glazba u životu čovjeka zauzima velik udio u svakodnevici kroz koju prolazi. Svijet današnjice bio bi teško zamisliv bez pjesme, plesa, koncerata i svega onog za što je glazba zaslužna. Martin Geck u svojoj Kratkoj povijesti glazbe navodi: „Međutim, kada bih morao odlučiti treba li se čovječanstvo – u nekom općem postu – odreći mesa ili uživanja u Bachovim, Mozartovim i Beethovenovim skladbama, tada bih sigurno s jelovnika skinuo meso, a zadržao glazbu.“ (Geck, 2008:9)

Povijest glazbe usko je povezana s poviješću sakralne glazbe. Prema Završkom tisućama godina prije ljudi su vjerovali u razne nadnaravne sile koje su utjecale na njihov život. Kako bi život i rad tih ljudi bio uspješniji, oni su nastojali odobrovoljiti sile za koje su vjerovali da utječu na sve što im se događa, a za to su im služila magija ili vraćanje. Upravo je u magijskim obredima najviše zastupljena glazba: pjesma i ples kojima se pripisivala posebna moć: „Pjesmi se pripisuje osobita moć; pjesmom dozivaju lijepo vrijeme ili kišu, pjesma je snažno sredstvo za obranu i napad, ona donosi sreću u ratnim pohodima, kroti životinje i osigurava dobar ulov.“ (Završki, 1996:11) Za razliku od naroda i plemena na nižem stupnju kulture, glazba u antičkoj Grčkoj bila je vrlo bitna i u odgoju. Smatrano je da svi koji se obrazuju, trebaju u svoje obrazovanje imati uključenu glazbu. Iako je opus starih Grka bio vrlo širok, do danas je sačuvano vrlo malo. No, ostala je poznata grčka tragedija koja se razvila iz obrednih pjesama posvećenih Dionizu, bogu vina. Upravo je glazba antičke Grčke bila temelj i glazbi starih Rimljana. Oni su, za razliku od pobožnih Grka, glazbu češće koristili u svjetovne svrhe.

Smatra se da je rimska glazba bila samo posrednik između grčke i sakralne kršćanske glazbe. Kršćanstvo, iako razvijeno na području rimskog carstva, nije bilo prihvaćeno te su kršćani u prva tri stoljeća vrlo često bivali progonjeni. Glazba je bila namijenjena i primjenjivana u bogoslužju. Elementi koji su se koristili u sakralnoj glazbi posuđivani su od naroda koji su ih već koristili u svojoj glazbi. Stari kršćani od Židova preuzimaju tzv. rezponzorijsko pjevanje. Također, od Grka preuzimaju dijatoniku. Iako razvijeno tek na području rimskog carstva, kršćanstvo je nastalo na području Palestine, a upravo to podrijetlo te njegovo širenje po Egiptu, Siriji, Armeniji imalo je utjecaja na još neke

karakteristike sakralne kršćanske glazbe.

„Pod geslom: „Nama je potreban samo jedan instrument, a to je glas koji donosi mir, nama ne treba truba, cimbal i flauta“, crkva je iz bogoslužja uklonila instrumente i ples koji su bili ne samo važan sastavni dio poganskih vjerskih obreda i kultova nego su i u svakodnevnom životu ispunjavali potrebu ljudi za zabavom i umjetničkim doživljajem.“ (Završki, 1996:34)

Završki (1996) navodi kako je upravo taj snažan stav crkve donio razdor između svjetovne i crkvene glazbe te vrlo vjerojatno usporilo još bogatiji razvoj srednjovjekovne glazbe. U prvim vremenima pojave kršćanstva, kršćanima nije bilo dozvoljeno javno živjeti svoju vjeru te su se morali skrivati po katakombama. Iz tog su se razloga i prvi napjevi pjevali bez instrumentalne pratnje. Milanskim ediktom iz 313. godine rimski car Konstantin priznao je kršćansku vjeru te su dozvoljena slobodna djelovanja kršćana u crkvama, a samim time dolazi i do razvoja koralala. Koral je vrsta jednoglasnog pjevanja na latinskom jeziku bez pratnje glazbala. Završki (1996) ističe kako se koralno pjevanje može podijeliti u dvije skupine: psalmodijsko pjevanje i melizmatičko pjevanje. Psalmodijsko pjevanje karakterizira vrlo mali melodijski opseg, više recitativan način, a melizmatičko, ukrasno pjevanje ima veće i izrazitije melodijsko kretanje. „Povezivanjem šest stalnih obrednih dijelova u bogoslužju koji su se pjevali na određene koralne napjeve a imali su strogo utvrđen tekst, nastalo je samostalno vokalno djelo, misa.“ (Završki, 1996:36) Misa i danas ima svoje stalne, nepromjenjive dijelove, a to su: Kyrie (Gospodine, smiluj se), Gloria (Slava), Credo (Vjerujem), Sanctus (Svet), Benedictus (Blagoslovljen) i Agnus Dei (Jaganjče Božji). Širenjem i prihvaćanjem kršćanstva po Europi, svaki narod za sebe u obrede unosi dio svoje kulture pa sve to utječe i na glazbu. Prema Pettanu (1962), u jedinstvenu koralnu glazbu ulazi sve više elemenata narodne pjesme i to ugrožava temeljna načela kršćanske glazbe, nepromjenjivost i jednostavnost. Vrlo rano počinju čišćenja napjeva od elemenata koji im ne pripadaju. Bilo je raznih, više ili manje uspješnih, a najveću zaslugu tome ima papa Grgur Veliki koje je stolovao u 6. stoljeću. Osim čišćenja koralala od elemenata koji mu ne pripadaju, on bira i skuplja najljepše napisane te ih skuplja u zbirku pod nazivom Antifonarij. Kasnije, svi skupljeni koralali dobivaju naziv po svome reformatoru, a nazivaju se gregorijanski koralali. Sakralna glazba u devetom stoljeću ipak unosi elemente višeglasnog pjevanja pa se iz toga vremena javlja dvoglasje i troglasje. Završki (1996) navodi kako daljnji razvoj glazbe u četrnaestom i petnaestom stoljeću donosi crkvena prikazanja ili misterije, prikaze prizora života osoba iz Biblije. U glazbu se opet unose narodni elementi te crkva mora djelovati kako

bi spriječila pretvaranje bogoslužja u narodno veselje. Tridentским koncilom iz 16. stoljeća gregorijanski koralni ponovo postaju jednoglasni, a predloženo je i da se višeglasna melodija u potpunosti ukloni iz bogoslužja. Kad se govori o crkvenoj glazbi 16. stoljeća, važno je spomenuti Martina Luthera, začetnika reformacije u crkvi koji, osim dogma i hijerarhije, mijenja i crkvenu glazbu. U crkvu ulazi protestantski koral na narodnom jeziku. Osim narodnog jezika, protestantski koral usko je vezan uz orguljašku pratnju, za razliku od gregorijanskog koji se pjeva isključivo bez pratnje. U povijesti crkvene glazbe istaknuli se skladatelji poput Giovannija Pierluigija Palestrine s djelom Missa Papae Marcelli i Georg Friedrich Händel s Mesijom.

Sakralna glazba današnjice puno je slobodnija i prilagođenija vremenu. Još uvijek postoje glazbenici koji njeguju pjevanje isključivo uz orguljašku pratnju i na latinskome jeziku, no sve su rjeđi. Sve češće se pojavljuju zborovi mladih koji u liturgiju unose i ostale instrumente te osuvremenjuju repertoar pjevan na misama. No, unatoč „modernizaciji“ glazbe, ostaje se vjerno nepromjenjivosti zadanih dijelova mise koji su već navedeni. U suradnji s Muzičkom akademijom u Zagrebu, unutar Katoličkog bogoslovnog fakulteta moguće je studirati crkvenu glazbu na Institutu za crkvenu glazbu „Albe Vidaković“ te se završetkom preddiplomskog i diplomskog studija stječe akademski naziv „magistra/magistre crkvene glazbe-glazbene pedagogije“.

3. GLAZBA U ŽIVOTU DJETETA

Od samog rođenja, čovjek je izložen različitim vanjskim utjecajima, a jedan od njih svakako je i glazba. U članku 13. Konvencije o pravima djeteta (1989.) stoji: „Dijete ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo mora, neovisno o granicama, uključivati slobodu traženja, primanja i širenja obavijesti i ideja svake vrste, usmeno ili pismeno, tiskom ili umjetničkim oblikovanjem ili kojim drugim sredstvom prema izboru djeteta.“ Stoga, svakom djetetu treba dopustiti da samo izabere želi li se i čime se želi baviti u svoje slobodno vrijeme. Svakodnevna okruženost glazbom od rođenja, pa i ranije, dovodi do izbora aktivnosti povezanih upravo s glazbom. Osim aktivnosti u školi, čest izbor djece su i glazbene škole ili neke slične ustanove koje provode glazbeno obrazovanje svojih polaznika. Ustaljeno je mišljenje kako je pjevanje i sviranje više prikladno za djevojčice dok bi dječaci trebali odabrati neku sportsku aktivnost. Srećom, takvo mišljenje je sve manje zastupljeno, a sve je više dječaka koji se pridružuju djevojčicama u glazbenim aktivnostima. O važnosti glazbe u životu djeteta govore već stari Grci. U njihovom životu imala je vrlo veliku ulogu. „Dok mi u glazbi gledamo ljepotu i smatramo je dijelom estetike, kod Grka ona je prikazivala dobro i zlo i bila je dio etike. Osobito je važna u odgoju omladine.“ (Pettan, 1962:19) Grčki mislioci Platon i Aristotel također su se bavili glazbom te njenim vrijednostima. Platon važnost glazbe uspoređuje s državom govoreći: što je bolja glazba, bolja će biti država. Aristotel smatra da je glazba uključena u odgoj gdje pruža opuštanje i odmor nakon napornog rada. Glazbena umjetnost utječe na razne načine na čovjeka, a posebice dijete. Određena glazba potiče razne osjećaje kod ljudi. Potiče sreću, veselje, toplinu, a ti osjećaji pozitivno utječu na fizički, psihomotorni, kognitivni i socijalni razvoj. Također, djeluje na estetiku djeteta. Ono se definira u najranijoj dobi i tada već počinje razvijati svoj glazbeni ukus.

3.1. Utjecaj glazbe na opći razvoj djeteta

Prema Laniadou (2006), Zoltán Kodály, uvaženi mađarski kompozitor i glazbeni pedagog 20. stoljeća navodi kako glazbeni odgoj treba početi devet mjeseci prije

rođenja. U prilog tome ide i činjenica da se djetetov sluh počinje razvijati već u 22. tjednu trudnoće. Kasnije, otprilike u 19. tjednu trudnoće, dijete počinje čuti zvukove, a krajem 6. mjeseca trudnoće, kada je razvoj sluha već pri kraju, jasnije raspoznaje i čuje što se oko njega događa. Iako se na prvi pogled čini nebitnim, glazba utječe na razvoj djeteta u utrobi. Kao što je već navedeno, razvoj sluha započinje vrlo rano. Svaka majka može sa svojim nerođenim djetetom komunicirati upravo posredstvom glazbenog medija koji je jedan od vrlo učinkovitih medija za psihomotorički razvoj djeteta.. Određena istraživanja o glazbi u trudnoći došla su do zanimljivih činjenica. Prema Holcer (2013), prva je ta da majke koje su pjevale djeci prije rođenja imaju znatno lakši porod. Druga govori da se djeca kojima su majke pjevale u trudnoći počinju ranije smijati od djece kojima se nije pjevalo. Sve ove činjenice dovode do zaključka koji jasno pokazuje važnost glazbe na utjecaj mozga u prenatalnom razdoblju.

Svako dijete rođeno je s određenim sklonostima prema glazbi, no njihov razvoj nakon rođenja postaje individualan. Povoljna i glazbeno pozitivna okolina u prvoj godini života može uvelike utjecati na daljnji razvoj, dok uskraćivanjem taj utjecaj može izostati. Vrlo je bitno neposredno nakon rođenja poticati sklonosti glazbi kroz slušanje uspavanki, pjevanje dječjih pjesama, brojalica i korištenje raznih igara koje sadrže glazbu. Pokazujući interes za glazbu, dijete aktivno sudjeluje u svim sadržajima što dovodi do njegovog zadovoljstva i sreće.

Glazba u razdoblju ranog razvoja ima puno veću ulogu nego u kasnijim godinama. Štoviše, utječe na razvoj vještina koje će u kasnijem periodu biti potrebne za vrlo važne radnje, poput čitanja i pisanja. Goddard i Blythe (2008) navode da provedena istraživanja pokazala su povezanost između čitanja i pamćenja tonovima. Djeca postavljena pred glazbene izazove pokazala su se uspješnijim i u čitalačkim izazovima. Također, glazba utječe i na razvoj govora. Glazbeni elementi poput intonacije, ritma i pauze sastavni su dijelovi govora pa njihova povezanost ni malo ne čudi. Slušanje kratkih i lako pamtljivih pjesama širi se i obogaćuje vokabular. Prema Belajec (2014), osim na čitanje i govor, prisustvo glazbe utječe i na: vještine (verbalne/neverbalne), vizualnu i auditivnu percepciju, kognitivne procese: pamćenje, mišljenje, opažanje, djelovanje, slušnu diskriminaciju, motoričke vještine (grubu i finu motoriku), kreativnost, apstraktno mišljenje.

Don Campbell (2001), autor knjige Mozartov efekt, glazbenik i istraživač objašnjava kako određena glazba ima utjecaj pri nastanku neuronskih veza u mozgu djeteta. Djela Wolfganga Amadeusa Mozarta te glazbena djela nastala u razdoblju baroka imaju pozitivan utjecaj na razvoj. Kao primjer daje sljedeće skladbe: W.A. Mozart, Gudački kvartet u d-molu (K 421) 8, W.A. Mozart, Gudački kvartet br. 11 (K 171), Andantino, W.A. Mozart, XXV simfonija u g-molu (K 183), Andante, W.A. Mozart XX kvartet u D-duru (K 499), Adagio, W.A. Mozart XXI koncert za klavir i orkestar u C-duru (K 467), A. Vivaldi, Koncert za gudače, violončelo i čembalo u a-molu, A. Vivaldi, Koncert za gudače i gitaru u D-duru, Largo, J. S. Bach, Brandenburški koncerti, C. Debussy, 14 ili SIV sonata br. 14 u gis molu, op. 27 br. 2, Chiaro di luna, F. Mendelssohn, Canto di primavera.

Izuzev glazbe koja pozitivno utječe na razvoj, Laniado (2006.) također navodi i kako određena djela imaju suprotan učinak, a kao primjer navodi žanrove kao što su rock, punk, metal, heavy metal i slično.

3.2. Pjevanje u dječjoj dobi

„Pjevač je izvođač s instrumentom, kojega uvijek ima sa sobom i u sebi.“ (Jerković, 2001:100). Glas za pjevače jednako je bitan kao i tijelo za sportaše, potrebno ga je njegovati i držati u kondiciji. Iako prvenstveno rabljen za govor, glas je pjevačima puno bitniji i dužni su ga čuvati i više nego ljudi kojima pjevanje nije primarna aktivnost kojom se bave. Posebnu pozornost treba pridati dječjem glasu. Kao što je već nekoliko puta naglašeno, djeca se u najranijoj dobi počinju interesirati za glazbu i pjevanje. Razni vanjski utjecaji, poput crtanih filmova kojima su izloženi, potiču ih da imitiraju ono što čuju te se već tada, iako nesvjesno, susreću s pjevanjem. Svaki čovjek rođenjem ima određene glazbene predispozicije, no razvitak istih ovisit će o kasnijim utjecajima kojima će biti izložen. Poznato je da djeca u ranijoj dobi uče i usvajaju puno više i s većim žarom, a to vrijedi i za glazbu i pjevanje. Bitno je u tom periodu pružanje kvalitetnog i prilagođenog sadržaja, primjerenog njihovoj dobi, ali i mogućnostima. Nakon prenatalnog razdoblja, u kojem glazba utječe na razvoj, i u prvim godinama života mogu se pratiti određene sklonosti koje djeca pokazuju. Šulentić-Begić (2012) tvrdi da su nakon prve godine djeca sposobna ponoviti tonove iste visine, a nakon

druge godine spontano ponavljaju duže melodijske fraze manjeg notnog opsega. Nešto kasnije dolazi i osjećaj za ritam, ali i pamćenje jednostavnijih pjesama. Pri samom pamćenju jednostavnijih pjesama djeci pomaže i uvođenje tjelesnih pokreta koji se kasnije koristi na raznim nastupima. U dobi između četvrte i pete godine dijete razlikuje govor od pjevanja, a opseg glasa kreće se između d1 i a1. Radočaj-Jerković (2017) govori o najvećem napretku u glasu od osme godine koji se postepeno razvija do adolescencije. U tom se razdoblju glas najviše mijenja, dobiva na snazi te se stvaraju preduvjeti za uvođenje djeteta u višeglasno pjevanje. Razdoblje adolescencije sa sobom nosi velike promjene u glasu, dolazi do mutiranja. Ta promjena događa se i kod djevojčica, ali je u većem opsegu izražena kod dječaka. Kod djevojčica do mutacije dolazi već u devetoj godini i traje do dvanaeste godina, a kod dječaka se pojavljuje nešto kasnije, oko desete godine, ali može trajati sve do šesnaeste godine. Opseg glasa koji dječaci dobivaju puno je veći od onoga koji se pojavljuje kod djevojčica.

Pjevanje je većini najprirodnija aktivnost koja ponekad dolazi spontano, ali i nesvjesno. Pjevati može bilo tko, bez obzira je li ili nije glazbeno obrazovan. Mnogi učitelji, koji znaju lijepo pjevati, uvrštavaju pjevanje, osim u nastavi glazbene kulture, i u ostale dijelove nastavnog dana. Često viđeni primjeri su pjevanje određene pjesme na samom dolasku u razred, pjevanje između dva nastavna sata ili na kraju dana. Ova vrsta pjevanja je funkcionalna, koristi se u razne svrhe i potrebe. Nije toliko bitno koliko točno učenici izvode zadanu melodiju ili ritam. Za razliku, od funkcionalnog pjevanja, poznato je i umjetničko. Suprotno funkcionalnom, umjetničko pjevanje odnosi se na lijepo i izražajno pjevanje. Pri tome se pazi na elemente poput točne intonacije, pravilnog stava i disanja, ritma itd. Svaki učitelj u nastavi Glazbene kulture ima mogućnost odabrati koju metodu će koristiti u svome radu. Ponekad i učenici, uz neka ograničenja, mogu sugerirati što izabrati jer će se samim time postići pozitivnije raspoloženje u razredu te će učenici biti motivirani za rad.

Kao što je već navedeno, dječji glas je instrument kojime treba oprezno upravljati. Prečesto korištenje i opterećenje glasa može dovesti do oštećenja na glasnicama koja mogu ostati kao trajna posljedica. Dječji zborovi dijele se u dvije skupine: dječji zbor mlađe dobi i dječji zbor starije dobi. Kod dječjeg zbora mlađe dobi, glasovi su podijeljeni na soprane (opsega od c1 do e2) i altove (opsega od a do c2). Dječji zbor starije dobi dijeli se u tri podskupine: soprani (od c1 do g2), mezzosoprani (od a do

e2) i altove (od g do c2). Vrlo bitan faktor koji utječe na pjevanje u dječjoj dobi je učitelj/voditelj koji priprema djecu za pjevanje. Nisu sva djeca predodređena za pjevanje pa učitelj/voditelj treba prepoznati djecu koja imaju sklonosti lijepom pjevanju. Nakon odabira pjevača, bitno je kod djece razvijati spoznaju kako pjevanje nije samo jednostavan proces i, ako sudjeluju u nekoj aktivnosti povezanoj s pjevanjem, trebaju usvojiti osnove vokalne tehnike. Prvo je pravilno držanje kod pjevanja. Najčešće se sjedi pa je potrebno sjesti uz rub stolca i osloboditi dijafragmu. Nakon stava, bitno je i disanje koje mora biti pravilno, u punom opsegu. Postoje i razne vježbe za upjevanje koje se koriste prije samog pjevanja.

3.3. Glazbene aktivnosti kod djece

Nakon povratka iz škole i izvršavanja svih školskih obveza, djeci, a posebice onoj mlađe školske dobi potrebno je osmisliti te ispuniti slobodno vrijeme. Raboteg-Šarić i sur. (2002) tvrde kako neka istraživanja pokazuju da uključivanje djece u slobodne aktivnosti može uvelike doprinijeti smanjenju rizičnog ponašanja u daljnjem odrastanju. Danas postoje razne agencije koje dobrim marketingom privlače djecu, a preko njih i roditelje koji ih, u dobroj namjeri, upisuju na razne aktivnosti koje nisu usuglašene sa školskim i odgojnim zadacima. Kako bi se to spriječilo, i same škole se organiziraju te osiguravaju djeci izvannastavne aktivnosti primjerenijeg sadržaja. No, Vidulin-Orbanić (2007) misli da se većina škola još uvijek susreće s nedovoljnom opremljenošću, nedostatkom učitelja koji bi se tome kvalitetnije posvetili ili čak i nerazumijevanjem onih koji bi i pokazali entuzijazam za pokretanjem nečega.

„Otvorenost nastave glazbe pruža mogućnost stavljanja naglaska na neku od navedenih aktivnosti, primjerenu dobi (razredu/ciklusu), sposobnostima i interesima učenika. Kvalitetno provođenje navedenih aktivnosti postaviti će temelje za realizaciju izvannastavnih aktivnosti te izborne i fakultativne nastave poput pjevačkog zbora, instrumentalnih sastava, orkestra, plesne skupine, folklornog ansambla, skladanja, individualnog sviranja i ostalog.“ (Kurikulum za nastavni predmet Glazbene kulture, 2019)

Slobodne aktivnosti djece mogu se podijeliti na izvannastavne aktivnosti unutar škole i izvannastavne aktivnosti izvan škole. Izvannastavne aktivnosti povezane sa školom se najčešće događaju u školi, nakon redovne nastave, dok izvanškolske aktivnosti izvan dometa škole najčešće nisu s njome povezani.

Zrilić i Košta (2009) su u svom istraživanju ustvrdili kako je zborsko pjevanje najčešće birana izvannastavna aktivnost dok su manje popularnih školski orkestri određenih instrumenata. Dječji glasovi u toj dobi najčešće se dijele na glasove dječaka i glasove djevojčica. Ukoliko je potrebno, mogu se podijeliti na soprane, mezzosoprane i alte. Glas djevojčica je nježniji, dok glas dječaka može proizvesti puno snažniji ton. Kada se govori o podjeli glasova, važno je prisjetiti se povijesti i pjevača-kastrata. U dobi kada dječaci ulaze u razdoblje puberteta, dolazi do mutiranja, promjene glasa nastale uslijed djelovanja spolnih hormona. Kako bi se to spriječilo te u namjeri da se zadrži kvalitetan dječjački glas, već u 3. stoljeću u Italiji započinje kastracija. Njome su se otklanjale spolne žlijezde, a rezultat je bio izostanak puberteta, a samim time i mutacija glasa. Tako su kastrirani dječaci u zrelijoj dobi bili sposobni proizvoditi zvuk soprana ili alta te su često kroz povijest mijenjali žene u određenim pjevačkim ulogama. Dakako, stoljećima kasnije taj je postupak zabranjen jer je donosio i mnoge negativne utjecaje na živote mladih kastrata. Završki (1996) navodi kako se dječji zborovi u Hrvatskoj dijele se prema nekoliko kategorija: 1. prema dobi pjevača na dječji zbor mlađe i starije dobi i 2. prema sastavu i podrijetlu na zbor općeobrazovne škole, zbor glazbene škole i zbor kulturno-umjetničkih društava ili crkvenih zajednica.

Kvaliteta školskog pjevačkog zbora bitna je jer zbor često predstavlja određenu školu na nekoj višoj razini. Osim školskih priredbi, zborovi gostuju u drugim školama, sudjeluju u događanjima mjesta/općine/grada ili se čak i natječu. Stoga je bitno da voditelj/voditeljica školskog zbora bude kompetentna osoba koja ima određeno glazbeno obrazovanje ili se obrazovala za vrijeme rada u školi. Voditelj/voditeljica mora znati kako raditi s djecom različitih dobnih skupina, kako odabrati pravi repertoar za zbor te kako se predstaviti, a da to ostane na dostojanstvenoj razini, bez neuglednih i neprilagođenih nastupa. Šulentić-Begić (2012) smatra kako probe dječjeg zbora mlađe dobi ne smiju biti iste kao probe dječjeg zbora starije dobi. S djecom koja pohađaju razrednu nastavu, od prvog do četvrtog razreda, treba raditi na pjesmama koje su kraće, s tekstom koji je razumljiv njihovom uzrastu. Početnim zborskim pjevanjem ih se priprema na prelazak u stariji zbor i kompliciranije načine pjevanja, poput višeglasja.

Slika 1-Školski zbor

Osim pjevanja, mnoge škole imaju svoje orkestre. Prema Reichu (1994), orkestar je općeniti naziv za veću skupinu instrumentalista. Izvodi umjetničku, zabavnu, plesnu, tradicionalnu ili vojnu glazbu. Orkestar može biti sačinjen od različitih ili istovrsnih glazbenih instrumenata, a u kontekstu školskog orkestra, najčešće se javlja tamburaški orkestar. Tambura je žičani instrument i dio je hrvatske tradicijske glazbe te stoga ne čudi njeno prisustvo u školama. U cilju organiziranja izvannastavne aktivnosti, Leopold (1995) ističe da se mogu formirati sastavi (broje od 5 do 9 učenika), ansambli (do 15 učenika) te orkestri koji broje više od 15 učenika.

Slika 2- Dječji tamburaški orkestar

Osim tambure, kao dio hrvatske tradicije javlja se i folklor. Prema Reichu (1994), sama riječ folk označava narod te se stoga definira kao stvaralaštvo utemeljeno na tradiciji neke kulturološke zajednice, koje pojedinci ili skupine uče i reproduciraju pretežno usmeno, oponašanjem ili na neki drugi (neškolorani) način, a njime se izražava kultura i socijalni identitet te zajednice. Folklor čine folklorni plesovi, ali i narodne nošnje, frizure ili nakit određenog podneblja. Osim kao izvannastavna aktivnost, folklor uvelike pridonosi odgoju. Prikazuje različitosti naroda, a time uči djecu prihvaćati drugo i drugačije, ono što nije uobičajeno. Folklor kao dio naše kulture nije dovoljno znanstveno istražen. No, postoje knjige, seminari i radovi Gorana Kneževića, priznatog stručnjaka za dječji folklor, kojima se učitelji mogu koristiti. Uglavnom se vođenja folkloru u školi prihvaćaju učitelji koji su i sami nekada bili članovi kulturno-umjetničkih društava.

Slika 3-Dječji folklor

Djeca, osim aktivnosti povezanih sa školom, pohađaju i glazbene aktivnosti izvan škole. Najčešće su povezane s plesom. Reich (1994) opisuje ples kao umjetnost harmonična pokreta tijela u ritmičkom slijedu, oblik neverbalnog izražavanja i komunikacije. Osim pokreta, za ples je vrlo bitna i glazba. Pravilnik plesnih disciplina i stilova izdan od Hrvatskog sportskog plesnog saveza navodi više vrsta plesova, a to su: balet, jazz dance, suvremeni ples, društveni plesovi, step, folklor, street dance, techno, hip hop, breakdance, smooth plesovi (engleski i bečki valcer, tango, foxtrot). Najzastupljeniji ples kod djece predškolskog i školskog uzrasta jest balet. Iako u vrlo visokom postotku zastupljen samo kod djevojčica, raste i broj dječaka upisanih u

baletne škole. Osim ove vrste plesa, sve su zastupljeniji i razni društveni plesovi. Osim rekreacijskog dijela, poznavanje plesa svakako nije na odmet za opću kulturu u budućnosti.

Slika 4-Balet

Iako nije usko povezano sa školom, glazbeno obrazovanje djeca stječu u osnovnim glazbenim školama.

„Glazbene škole pohađaju učenici s izraženim sposobnostima za glazbeno izražavanje. Cilj glazbenog odgojno - obrazovnog sustava jest pomoću odgoja i obrazovanja profesionalnih glazbenika različitih profila i zanimanja obogaćivati društvo glazbenom umjetnošću. Zadaci glazbenih škola su: omogućiti stjecanje glazbenih vještina, kao i cjelovit glazbeni razvoj; promicati glazbu putem javne djelatnosti i unapređivati glazbenu kulturu u sredini u kojoj škola djeluje.“ (stranice MZO-a, 2020.)

Učenici za upis u glazbenu školu uglavnom pristupaju prijemnom ispitu kojime se ispituju njihove sposobnosti. Ako prođu, odlučuju se između mnoštva instrumenata koje određena glazbena škola nudi. Osim samog instrumenta, počinju pohađati solfeggio gdje uče o osnovama koje su im potrebne za glazbeno obrazovanje. Kasnije polaze i na određeni predmet skupnog muziciranja (poput zbora ili orkestra).

4. KATOLIČKI CRKVENI ZBOROVI

Kao što je već spomenuto, zbor i zbarsko pjevanje jedna je od omiljenih aktivnosti djece, ali i odraslih. Zbarske probe ili nastupi, osim pjevanja, podrazumijevaju susret s ljudima te potiču socijalizaciju. Republika Hrvatska prema popisu stanovništva iz 2011. godine ima 86,28 % katoličkih vjernika pa stoga ne čudi velik broj župnih crkvenih zborova koji djeluju na području Hrvatske. Veće župne sredine imaju i po nekoliko zborova koji djeluju unutar župa, dok u nekim manjim sredinama jedan zbor pokriva više filijalnih župa. Sastavi zborova razlikuju se po dobnoj skupini pa se uglavnom dijele na dječji, mladi i odrasli zbor. Pojava samih zborova nije u potpunosti jasna u prošlosti jer je liturgijsko pjevanje prisutno od samih početaka pa se o njima, osim u vremenu renesanse kada su bili zastupljeni, ne zna mnogo sve do novije prošlosti.

4.1. Pojmovno određenje zbora

Pojam zbora općenito predstavlja skupinu ljudi koji se bave nekim određenim poslom. Pjevački zbor najčešće je definiran kao skup osoba koje zajedno pjevaju. Svaki zbor ima određene posebnosti, no neki elementi su im zajednički. Osoba koja vodi zbor zove se dirigent/dirigenta. Voditelj/voditeljica zbora ima nekoliko zadaća. Jedna od važnijih je uvježbati zbor u svrhu za koju postoji. Uvježbavanje zbora podrazumijeva više zadataka. Prije nego se susretne sa zborovima, voditelj/voditeljica pronalazi adekvatan repertoar koji se izvodi. Pri samom susretu sa zborom, važno ih je dobro upjevati i pripremiti glasnice za napore koji će uslijediti. Zborovi mogu biti profesionalni ili amaterski. Profesionalci su najčešće plaćeni za svoj rad, a kao takvi uglavnom mogu biti viđeni u kazalištima. Amaterski zborovi uglavnom djeluju u školama, na fakultetima, u crkvama i slično. Određeni amaterski zborovi nemaju uvjet za ulazak u zbor osim, pretpostavlja se, dobru volju i želju za pjevanjem. Ostali zborovi, a posebice oni profesionalni održavaju audicije kako bi se utvrdilo ima li određeni kandidat ili kandidatkinja dovoljne glazbene predispozicije za pjevanje i koji je raspon glasa. Zavisno o mogućnosti i broju članova, zbor može pjevati jednoglasno ili višeglasno. Kod jednoglasnog pjevanja cijeli zbor pjeva istu, osnovnu dionicu. Prema Drmiću (2016), višeglasni mješoviti zborovi najčešće se dijele na četiri glasa.

U slučaju mješovitog zbora, ženske dionice su podijeljene na soprane i altove, a muške dionice su podijeljene na tenore i baseve. Ako za to postoji mogućnost i potreba, zbor može biti podijeljen i na više glasova.

4.2. Katolički crkveni zborovi kroz povijest

Vrijeme nastanka crkvenih zborova usko je vezano sa samom pojavom liturgijskog pjevanja. Martinjak (1997) ističe da je povijesno teško definirati kada se ono pojavilo jer ne postoje zapisi iz prvih stoljeća kršćanstva, posebice iz vremena kada su se kršćani morali skrivati u katakombama. Poznato je, tvrdi Završki (1996), da su u devetom stoljeću glazbeno obrazovaniji ljudi počeli unositi višeglasje u crkveni glazbu, suprotstavljajući osnovnoj melodiji neku drugu. Također, pojavili su se i moteti. Geck (2008) definira motet kao oblik višeglasnog pjevanja koji se odnosio na glasove s posebnim tekstovima koji su se dodavali izvacima iz gregorijanskih korala. Prvi „organizirani“ oblici zorskog pjevanja bile su škole pod nazivom *schola cantorum*. Datiraju iz četvrtog stoljeća, navodno ih je osnovao papa Silvestar I. Sve motete i višeglasne skladbe izvodili su članovi te male pjevačke škole koju su sačinjavali redovnici i dječaci pjevači. „Tekst i melodiju čitali su zajednički iz velike pjesmarice postavljene kod oltara. Glazbala su imala podređenu ulogu ili uopće nisu sudjelovala u izvedbi.“ (Geck, 2008:38) Geck (2008) također ističe da su ti pjevači imali ulogu uvesti vjernika u otajstvo liturgije, ali svojim složenim višeglasnim izvedbama nisu dopuštali sudjelovanje ostalom puku. U četrnaestom stoljeću, u razdoblju glazbene povijesti pod nazivom ars nova dolazi do prihvaćanja novih oblika pjevanja te se skupine spomenutih pjevača mijenjaju većim zborovima. Crnčević (2013) govori da taj novi zbor preuzima cjelovitu brigu o pjevanju u liturgijskom slavlju. Početkom dvadesetog stoljeća počinje se više govoriti o samim zborovima. Šaško (2005) podsjeća da papa Pio u svom dokumentu iz 1903. godine govori o iznimnoj važnosti pjevača, a samim time i čitavog zbora. II. Vatikanski koncil, koji je trajao od 1962. do 1965. godine donosi određene promjene u crkvi. Iz tog koncila 1967. godine nastaje dokument „*Musicam sacram*“ koji se posebice dotiče liturgijske glazbe, a samim time i crkvenih zborova. Uputa tog dokumenta usmjeruje zborove da, osim što moraju lijepo i pravilno pjevati svoj repertoar, budu predvodnici pjevanja vjernika. Njihovoj se ulozi, dakle, dodaje i uloga odgajatelja vjernika u pjevanju. Sve

župe pozvane su, ako već nemaju, osnovati zborove. I dalje se promiče pjevanje gregorijanskih korala koji su sami temelj nastanka liturgijske glazbe. No, istiće Milanović (1969), potiče se i uvođenje polifonije koje se do tada uvelike modernizirala.

4.3. Katolički crkveni zborovi današnjice

Glazba pjevana danas u vrijeme bogoslužja razlikuje se od glazbe korištene u prošlosti pa i kod crkvenih zborova dolazi do određenih promjena. Orgulje, koje su dugo vremena bile korištene kao jedini instrument u liturgiji, sve su češće mijenjane svojim novijim, električnim oblikom. Gregorijanski korali uspjeli su se zadržati sve do današnjih vremena pa su često korišteni kao zbarski repertoar. U današnjem su vremenu prilagođeni narodnom jeziku. Crkveni zborovi vrlo su rašireni po Hrvatskoj. Ovisno o veličini župne zajednice, određene župe mogu imati i više zborova kojima je zadaća animirati misno slavlje. Pojava zborova mladih u samu liturgiju unosi i razne instrumente. Najčešće viđene su električne klavijature koje zamjenjuju orgulje. Skladbe korištene u liturgijskom slavlju imaju moderniji prizvuk. Osim klavijatura, pojavljuje se akustična gitara, flauta, violina, ali i udaraljke poput cajona. Do nesklada s određenim liturgičarima dolazi kada se govori o repertoaru koji se koristi u zborovima mladih. Naime, zbog svojih lako pamtljivih melodija, najčešće su korištene pjesme duhovnog sadržaja prevedene s jezika iz kojeg originalno potječu. Prema Goleniću (1986), takve pjesme često imaju prizvuk afričkih pjesama, a pri izvođenju se koriste i razne udaraljke.

4.4. Dječji crkveni zborovi

Dječji crkveni zborovi nastali su iz potrebe približavanja liturgije i liturgijskog slavlja onima koji to, zbog svoje dobi, još u potpunosti ne razumiju. U Hrvatskoj župe koje imaju više nedjeljnih misa, najčešće imaju i misu „za djecu“. Zadaća dječjeg zbora, kao i svakog je animirati liturgijsko slavlje. Kao i kod školskih dječjih zborova, potrebno je uložiti puno više truda u rad s djecom. Prije svega, nužno je znati pristupiti svakom djetetu. U zbor će se često uključiti i djeca čiji glazbeni talent nije naročito

izražen, ali je tu svakako djelotvorna i socijalizacijska uloga zbora. Voditelj zbora koji bira repertoar treba pripaziti da djeca razumiju ono što pjevaju, koliko god je to moguće. Za dječje crkvene zborove često su održavane i razne smotre na kojima ona pokazuju što znaju te se upoznaju s drugom djecom, ali i drugim krajevima i običajima.

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje je nastojalo uočiti razliku u razini glazbene edukacije voditelja zbora, strukturi članova zbora poput spola, dobi i glazbene edukacije polaznika, načinu održavanja i provođenja pjevačkih proba, razliku u pjevačkom repertoaru zborova i autonomnost unutar zbora te djelovanje zbora izvan standardnih aktivnosti uzevši u obzir veličinu župnog zbora, a i same župe pri kojoj zbor djeluje.

5.1. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razlike između crkvenih zborova koji djeluju u većim i manjim župama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovine.

5.2. Hipoteze

U svrhu provođenja istraživanja, kako bi se uočile sličnosti i različitosti u organizaciji i radu crkvenih zborova na prostoru Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, postavljene su dvije hipoteze:

H1: Postoji razlika u organizaciji i radu župnih zborova u većim i manjim župnim zajednicama.

H2: Postoji razlika u organizaciji i radu crkvenih zborova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

5.3. Uzorak istraživanja

Pri sastavljanju anketnog upitnika postavljeni su kriteriji po kojima je odabran uzorak kako bi rezultati samog istraživanja bili relevantniji. Kako bi ti kriteriji bili zadovoljeni, ispitanici su morali biti s područja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine te je bilo poželjno da budu voditelji župnog zbora u crkvenim zajednicama u rasponu od 1000 do minimalno 8000 župljana. Postavljen kriterij,

obavezna uloga voditelja zbora, odnosio se isključivo na voditelje župnih zborova, a ne na voditelje zborova mladih, dječjih zborova, crkvenih klapa, iz razloga što u većini župnih zajednica, bez obzira na njihovu veličinu, župni zbor aktivno djeluje i sudjeluje u liturgiji. Zadani kriteriji su pri provedbi anketnog istraživanja su u cijelosti ispunjeni.

Temeljem navedenih kriterija, u istraživanju o organizaciji i radu crkvenih zborova u Hrvatskoj i BiH sudjelovalo je osam (N=8) voditelja župnih zborova. S područja Republike Hrvatske sudjelovala su četiri župna zbora iz Grada Zagreba, Varaždinske, Splitsko-dalmatinske i Požeško-slavonske županije. Župni zbor koji djeluje na području Grada Zagreba pod vodstvom je voditeljice koja tu ulogu vrši 3 godine. Zbor u župnoj zajednici koja broji 12 000 župljana ima 36 pjevača/pjevačica u rasponu od 30 do 65 godina. Župni zbor s područja Varaždinske županije vode dvije voditeljice s manje od godine dana iskustva. Župa broji 1300 župljana, a u zboru aktivno sudjeluje 15 pjevača/pjevačica u rasponu od 27 do 60 godina. Zbor s područja Splitsko-dalmatinske županije pod ulogom je voditelja koji njime dirigira već 10 godina. Župa broji 10 000 župljana, a u zboru sudjeluje 35 članova u rasponu od 30 do 70 godina. Zbor koji djeluje u Požeško-slavonskoj županiji vode voditelj i voditeljica s manje od šest mjeseci iskustva. U župi je 1500 župljana, a u zboru pjeva 10 pjevača/pjevačica u rasponu od 27 do 45 godina. S područja Bosne i Hercegovine sudjelovala su četiri župna zbora iz Zapadnohercegovačke, Zeničko-dobojske, Hercegbosanske i Hercegovačko-neretvanske županije. Župni zbor koji djeluje na području Zapadnohercegovačke županije pod vodstvom je dvije voditeljice koje tu ulogu vrše 5 godina. Zbor u župnoj zajednici koja broji 10 000 župljana ima 45 pjevača/pjevačica u rasponu od 28 do 65 godina. Župni zbor s područja Zeničko-dobojske županije vode voditelj i voditeljica s manje od godine dana iskustva. Župa broji 1500 župljana, a u zboru aktivno sudjeluje 20 pjevača/pjevačica u rasponu od 35 do 60 godina. Zbor s područja Hercegbosanske županije pod ulogom je voditelja koji njime dirigira 2 godine. Župa broji 8500 župljana, a u zboru sudjeluje 45 članova u rasponu od 30 do 65 godina. Zbor koji djeluje u Hercegovačko-neretvanskoj županiji vodi voditeljica s manje od tri mjeseca iskustva. U župi je 1000 župljana, a u zboru pjeva 15 pjevača/pjevačica u rasponu od 25 do 40 godina. Uzorak korišten u ovom anketnom upitniku bio je namjeran. Određene ispitanike autorica je poznavala osobno, a za ostale su kontakti skupljeni preko poznanstava.

5.4. Mjerni instrument

Mjerni instrument prilikom istraživanja bio je anketni upitnik. Anketni upitnik sastojao se od 23 pitanja. Odgovori na pitanja su većinom zatvorenog tipa, osim nekolicine pitanja koja su opisnog karaktera. Odgovori na navedena pitanja pomažu grupirati i objasniti rezultate u 5 skupina. Skupine koje su objašnjene pitanjima iz ankete su:

- Razina glazbenog obrazovanja voditelja
- Struktura članova zbora (dob, spol itd.)
- Organizacija i provedba glazbenih proba
- Vrsta i različitost repertoara zbora
- Aktivnosti članova izvan zbora

Anketa je provedena putem kreiranog online obrasca koji je elektroničkim putem poslan voditeljima/voditeljicama, te su njihovi odgovori također elektronički zabilježeni i obrađeni. Glavni razlog provedbe istraživanja ovim putem je nemogućnost putovanja, kako u druge županije, tako i u susjednu Bosnu i Hercegovinu zbog situacije s virusom COVID – 19. Rezultati su bili prikupljeni kroz ožujak 2020. godine. Svaki od ispitanika je imao vremenski rok od jednog radnog tjedna za popunjavanje anketnog upitnika i dostavu rezultata ispitivanja.

5.5. Postupak i obrada rezultata

Prilikom analize rezultata anketnog upitnika korišteno je više metoda istraživanja za obradu podataka prikupljenih iz ankete. Podaci su prikupljeni i obrađeni na način da je online anketa poslana odabranim ispitanicima kako bi bila popunjena, a njeni rezultati dalje obrađeni. Prema Zelenika (2000.), ostale korištene metode su:

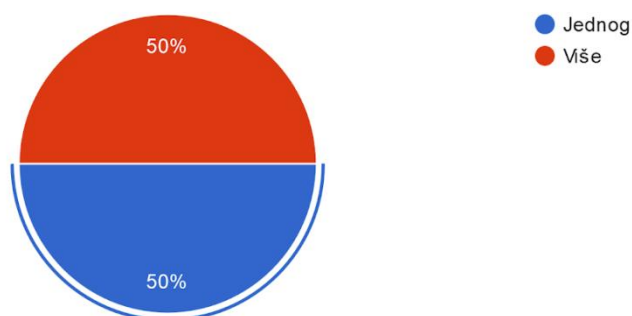
- Metoda deskripcije – pomoću ove metode se nastoje opisati pojedini procesi na jednostavan način i iznijeti činjenice bez znanstvenog tumačenja i objašnjavanja;
- Kvalitativna metoda – ova metoda se oslanja na teoriju vjerojatnosti i statistiku i deskriptivnog je karaktera. Rezultati koji se dobiju na uzorku ispitanika provedeni ovom metodom se primjenjuju na cjelokupnu

populaciju. Najčešći oblici su eksperimenti, poštanske, telefonske i terenske ankete. U ovoj metodi polazi se od jasnih i unaprijed definiranih hipoteza. Glavni cilj ove metode istraživanja je provjeriti teoriju i hipoteze i zatim uočiti posljedično uzročne veze.

Nakon što su podaci prikupljeni, pristupilo se njihovoj analizi. Podaci su bili obrađeni i prezentirani u programu Microsoft Excel te su potom bili analizirani i grafički prikazani za ona pitanja koja su kvantitativnog karaktera, odnosno mogu biti brojčano prikazana, dok su pitanja deskriptivnog karaktera pobliže pojašnjena.

5.6. Rezultati i rasprava

1. Ima li zbor jednog ili više voditelja?
8 responses

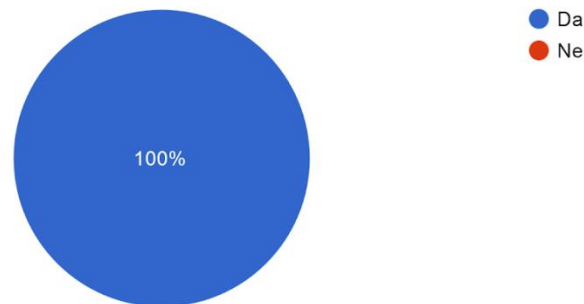

Graf 1: Broj voditelja/voditeljica u zboru

Na gornjem grafu, koji se odnosi na prvo pitanje u anketnom upitniku, može se vidjeti kako se 50% ispitanika izjasnilo da imaju samo jednog voditelja/voditeljicu, dok je druga polovica izjavila kako imaju više od jednog voditelja/voditeljicu.

2. Ima li voditelj/ica glazbeno obrazovanje?

8 responses

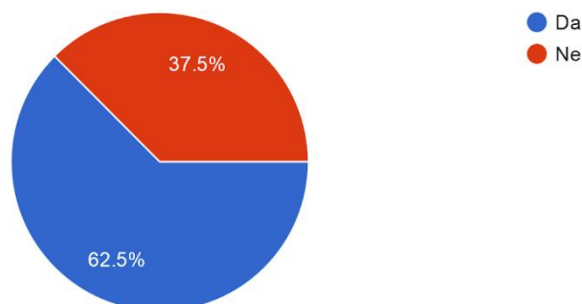

Graf 2: Glazbeno obrazovanje voditelja/voditeljice

Na drugom pitanju u anketnom upitniku, svi ispitanici, njih 8, su odgovorili kako imaju glazbeno obrazovanje. U narednom pitanju dodatno je pojašnjeno kako pet ispitanika od ukupnog uzorka, preciznije njih 62,5%, su magistri/magistrice glazbe. Jedan ispitanik ima privatnu poduku, a jedan ispitanik je crkveni glazbenik. I posljednji ispitanik je profesor/profesoricica glazbene kulture i solo pjevanja. Na pitanje o prijašnjem iskustvu, 5 od 8 ispitanika, odnosno njih 62,5%, je odgovorilo kako su imali prijašnje iskustvo u vođenju zborova. Kod voditelja/voditeljica koji su na pitanje o prijašnjem iskustvu odgovorile pozitivno, većina ih ima iskustvo u vođenju zborova mladih.

3. Je li voditelj/ica imao/la prijašnjih iskustava u vođenju zbora?

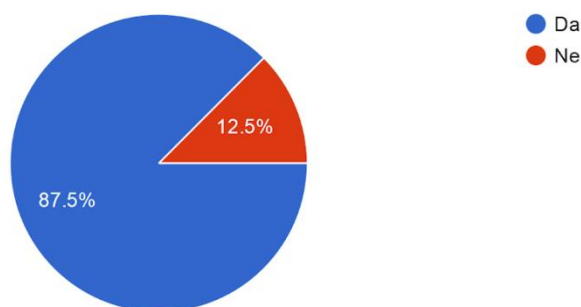
8 responses

Graf 3: Prijašnje iskustvo voditelja/voditeljica u vođenju zbora

4. Je li voditelj/ica ujedno i svirač/orguljaš?

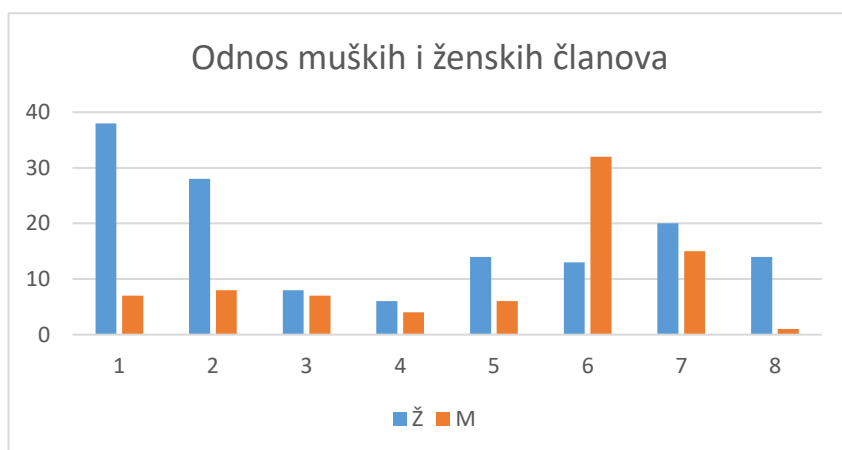
8 responses

Graf 4: Voditelji/voditeljice koji su ujedno i svirači/sviračice

Na gornjem grafikonu je prikazan udio ispitanika koji su ujedno i svirači, odnosno orguljaši. 87,5% ispitanika je odgovorilo pozitivno na ovo pitanje, odnosno njih 7 od 8 ispitanih.

Po pitanju stalnih članova zbora, jedan voditelj zbora je odgovorio kako zbor ima 10 stalnih članova zbora. 2 ispitanika su odgovorila kako njihovi zborovi imaju po 15 stalnih članova zborova, iduća 2 ispitanika su odgovorila kako njihovi zborovi broje 20, odnosno 35 članova. Jedan ispitanik je odgovorio kako njegov zbor ima 36 stalnih članova, i na koncu, iduća dvojica ispitanika su odgovorili kako njihovi zborovi broje po 45 stalnih članova zbora.

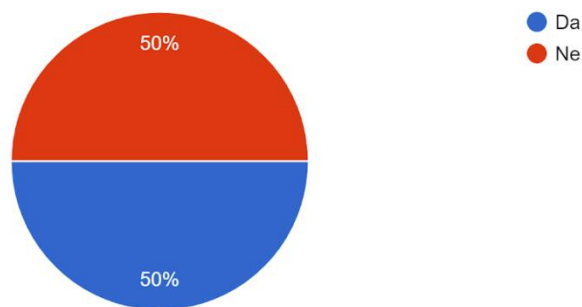

Graf 5: Odnos muških i ženskih članova zbora

Iz gornjeg grafa vidljivo je kako u skoro svim zborovima prevladavaju ženski članovi, osim u jednom. Zbor pod brojem 6 broji 32 muška člana i 13 ženskih članica. Što se tiče dobne strukture u zborovima, u prvom zboru ima 15 članova koji su mlađi od 30 godina, između 30 i 50 godina ih je oko 20, dok ostatak članova čine starije osobe od 50 godina. Kod drugog zbora je drugačija situacija budući da mlađih od 30 nema. Broj članova između 30 i 50 godina iznosi 14, dok starijih od 50 godina ima 22. Treći zbor ima 7 članova mlađih od 30 godina, dok su samo 2 člana starija od 30 godina. Jedini zbor koji se značajnije razlikuje od ostalih zborova jest zbor broj 8 koji ne broji niti jednog člana mlađeg od 30 godina. Članova između 30 i 50 godina ima 14, dok su 22 člana iznad 50 godina.

8. Postoji li audicija za primanje novih članova ?

8 responses

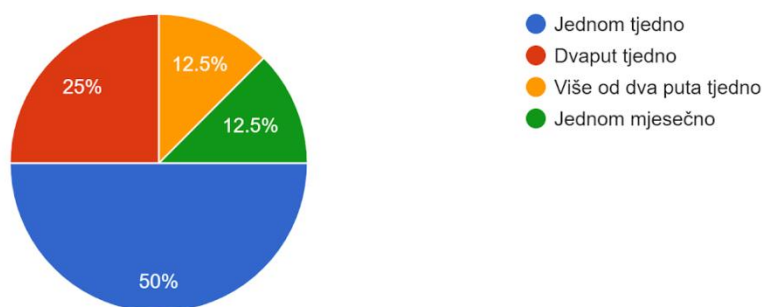

Graf 6: Omjer zborova koji imaju i nemaju audiciju za nove članove

Na pitanje o audiciji za članstvo u zbor, odgovori su bili podijeljeni. Četiri od ukupno osam ispitanika se izjasnilo kako održavaju audicije za primanje novih članova, dok su ostala četiri ispitanika navela kako nemaju audiciju te je uključivanje u rad zbora moguće i bez audicije.

11. Koliko često se održavaju probe?

8 responses

Graf 7: Učestalost proba pjevačkih zborova

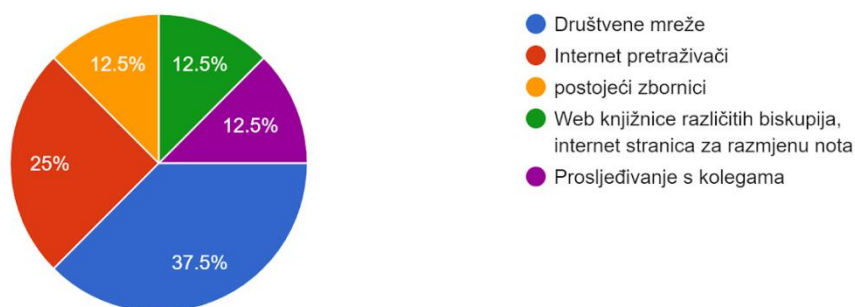
Na pitanje o učestalosti održavanja proba voditelji/voditeljice zborova su se različito očitovali. U grafičkom prikazu ispod teksta može se vidjeti kako se u 50% anketiranih zborova probe održavaju jednom tjedno, u 25% slučajeva probe se održavaju dva puta tjedno. Preostalih 25% ispitanika je podijeljeno. U 12,5% slučajeva probe se održavaju više od dva puta tjedno i u preostalih 12,5% slučajeva jednom mjesečno.

Na pitanje o mjestu održavanja proba, voditelji/voditeljice su se izjasnili kako se najčešće probe održavaju u samom prostoru crkve ili ostalih župnih prostorija. Po pitanju dužine probe, 75% ispitanika se izjasnilo kako probe znaju trajati dulje od jednog sata, dok preostalih 25% ispitanika održava probe u trajanju od jednog sata. Nadalje, u idućem dijelu su ispitanici objašnjavali na koji način provode glazbene probe, odnosno vježbaju li zajedno kao cjelina, svaki glas zasebno ili imaju odvojene probe s muškim i ženskim glasovima te tek onda drugi dan imaju zajedničku probu. 62,5% ispitanika, odnosno njih 5 se izjasnilo kako cijeli zbor ima zajedničku probu. 2 ispitanika su odgovorila kako prilikom održavanja probe svaki glas ima zasebnu probu i na koncu, jedan se ispitanik izjasnio kako prvo održava odvojene probe posebno za muške i posebno za ženske članove te nakon tako odrađenih proba organizira zajedničku probu za sve glasove drugi dan.

U idućem pitanju ispitanici su zamoljeni da ukratko opišu kako izgleda jedna proba. Svi ispitanici su odgovorili kako im probe kreću sa zajedničkim upjevanjem. Nadalje, postoje određene razlike između ispitanika i njihovog načina održavanja proba. Tako na primjer većina ispitanika tvrdi kako nove pjesme uče po glasovima zasebno i na koncu ukomponiraju sve u jednu cjelinu. Pojedini su odgovorili kako na probama prvo odrade lakše pjesme nakon upjevanja, zatim krenu na tehnički teže i kompleksnije pjesme. Jedan ispitanik se izjasnio kako na probi, nakon uvodnog upjevanja, prolaze pjesme koje su pripremljene za nedjeljno misno slavlje i na koncu uče novu pjesmu. Jedan ispitanik naveo je kako prije uvodnog upjevanja članovi zbora odrade kratko istežanje gornjeg dijela tijela (npr. međurebrene mišiće, vrat, istežanje leđa) te nakon toga se rade vježbe za opuštanje mišića lica i vilice. Nakon toga ide lagano upjevanje u trajanju od oko 10 minuta te se potom prelazi na sklade. Redosljed pjevanja skladbi je od jednostavnijih prema kompleksnijima. Svi voditelji/voditeljice zborova su se izjasnili kako pjevaju višeglasno te se iz toga može zaključiti koliko se ozbiljno pristupa vođenju zbora i ulažu ozbiljni napori i trud kako bi se postigla određena razina kvalitete u vođenju crkvenog zbora. Također, svi su se voditelji/voditeljice izjasnili i da strogo poštuju liturgiju i pjevaju odgovarajuće misne dijelove.

18. Kako pronalazite note? (Izuzev već postojećih pjesmarica.)

8 responses

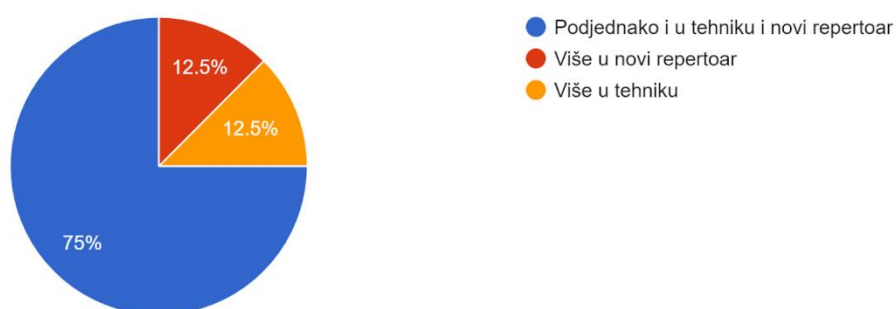
Graf 8: Načini pronalaska nota

Na gornjem grafu su prikazani načini na koji voditelji/voditeljice zborova pribavljaju note za pojedine pjesme zbornog repertoara. Iz grafa je vidljivo da 37,5% ispitanika

navodi različite grupe na društvenim mrežama kao izvor pronalaska nota. 25% ispitanika navodi kako sve notne zapise pronalaze putem internet pretraživača i raznih baza podataka na internetu. Preostala 3 ispitanika navela su postojeće zbornike, web knjižnice različitih biskupija i prosljeđivanje nota među kolegama kao izvor za novi repertoar.

19. Ulaže li se vremena i u tehnike pjevanja ili samo u novi repertoar?

8 responses

Graf 9: Omjer ulaganja vremena u tehniku i novi repertoar

Kada je riječ o tehnikama pjevanja, u 75% nastoji se podjednako vremena ulagati i u tehnike pjevanja i u uvježbavanje novog repertoara. Po jedan ispitanik je odgovorio da se većinom baziraju na novi repertoar, odnosno više pažnje posvećuju i više vremena ulažu u učenje novih pjevačkih tehnika kako bi poboljšali već postojeće naučene skladbe.

Iduća dva pitanja odnosila su se na uključenost župnika ili župnog osoblja u rad zbora. U 50% slučajeva netko od župnog osoblja povremeno je uključen u rad zbora, u 37,5% nitko nije uključen u rad zbora, a u 12,5% slučajeva uvijek je netko od župnog osoblja uključen u rad zbora. U idućem pitanju ispitanici su zamoljeni da konkretnim primjerima predoče način na koji je netko uključen u rad zbora. Ispitanici su naveli da su to najčešće časna sestra ili župnik koji im pripomognu savjetima za liturgiju, ali i nekim konkretnijim zahtjevima koji su potrebni za nesmetano funkcioniranje zbora. Također, značajno je spomenuti da su se svi ispitanici izjasnili da su članovi zbora aktivni i u drugim župnim aktivnostima, osim zbora, što sugerira nastojanje za što

boljim poznavanjem i stvaranjem međusobne kohezije kao temelj poznanstva što se kasnije oslikava na boljim međuljudskim odnosima koji zasigurno pospješuje bolje razumijevanje među članovima i bolje funkcioniranje u župnom zboru.

Po završetku ankete ispitanici su zamoljeni da navedu ukoliko zbor ima aktivnosti izvan župne zajednice, odnosno ako imaju određena gostovanja izvan župe ili sudjeluju na smotrama. 7 od 8 ispitanika je odgovorilo kako su njihovi zborovi bili pozivani na razna gostovanja i smotre. Tako su ispitanici naveli između ostaloga kako su sudjelovali na raznim smotrama u matičnim biskupijama, pjevanjem devetnice sv. Dujmu, doček pape u Sarajevu 2015. godine. Iz ovoga se može primijetiti kako zborovi ulažu zaista velike napore i trud kako bi napredovali i poboljšavali kvalitetu svojih izvedbi.

Nakon provedenog anketnog istraživanja, iz dobivenih rezultata ankete vidljivo je da postoje određene razlike u organizaciji i radu crkvenih zborova u većim i manjim župama. Iz anketnog upitnika zaključuje se da zborovi koji djeluju u većim župnim zajednicama imaju više članova te održavaju češće i dugotrajnije probe. Isti zborovi imaju audiciju kao uvjet za ulazak u zbor dok zborovi koji djeluju u manjim župama takav uvjet nemaju. Iz dobivenih odgovora vidljivo je kako postoje određena odstupanja prilikom organizacije i rada crkvenih zborova u većim i manjim župama te se iz tih razlika postavljena hipoteza H1 prihvaća kao istinita.

Nakon analiziranih odgovora po pitanjima vidljivo je da ne postoje značajne razlike u organizaciji i radu crkvenih zborova u Republici Hrvatskoj i Bosni Hercegovini. Iz dobivenih odgovora uspoređujući zborove Hrvatske i Bosne i Hercegovine vidljivo je kako veći zborovi imaju sličan broj članova te da probe organiziraju na isti način. Zborovi manjih župnih zajednica i jedne i druge države imaju manji broj članova te se probe rjeđe održavaju. Iz dobivenih odgovora vidljivo je kako ne postoje značajne razlike u organizaciji i radu crkvenih zborova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te se hipoteza H2 ne prihvaća kao istinita.

6. ZAKLJUČAK

Glazba je zastupljena u svim kulturama svijeta te doprinosi čovjekovu psihofizičkom i emocionalnom razvoju. Utječe na uspostavljanje estetskih kriterija, razvija kreativnost te pomaže u životu u današnjem multikulturalnom svijetu. Odgojno-obrazovna funkcija glazbe bitan je čimbenik u ranom i predškolskom te osnovnoškolskom obrazovanju. Iako često zaboravljen i zanemaren nastavni predmet u usporedbi s drugim „važnijim“ predmetima, djecu je potrebno usmjeravati ka glazbi budući da tako mogu potaknuti i lakše izraziti svoju kreativnost. Mnoga istraživanja potvrđuju kako glazba pospešuje kognitivne sposobnosti kod djece.

. Analizom dobivenih rezultata vidljivo je kako su župni zborovi iz većih župnih zajednica organiziraniji, ne umanjujući trud i uspjeh manjih zborova. Glavni razlog leži u tome što veće župne zajednice imaju bolje uvjete za rad i brojnije potencijalne članove župnog pjevačkog zbora. Uočeno je kako su svi voditelji zborova, neovisno o veličini župne zajednice, visoko obrazovani u području glazbe. U drugoj hipotezi zamijećeno je kako nema većih razlika prilikom organizacije i vođenja zborova na prostoru Republike Hrvatske u odnosu na susjednu Bosnu i Hercegovinu.

Može se zaključiti daljnja potreba za konstantnim usmjeravanjem djece na glazbene aktivnosti, u školi i izvan nje, a time i potreba neposrednog djelovanja na njihov razvoj.

LITERATURA

1. Belajec, S (2014): *Utjecaj glazbe na dječji razvoj*. Dostupno na stranici: <http://www.roditelji.hr/obitelj/zdravlje/utjecaj-glazbe-na-djecji-razvoj/> (3.6.2020.)
2. Crnčević, A. (2013): *Orgulje i druga glazbala u liturgiji*. Dostupno na stranici: <http://glazba.biskupija-varazdinska.hr/psalmisti-i-orguljasi/dokumenti-o-crkvenoj-glazbi/1141> (3.6.2020.)
3. Drmić, I. (2016). *Općenito o pjevačkim zborovima*. Župa Sv. Jure, Vir. Dostupno na: <http://www.zupa-svjurevir.com/vr/index.php/vijesti/468-opcenito-o-pjevackimzborovima> (4.6.2020.)
4. Geck, M. (2008). *Kratka povijest glazbe*. Zagreb: Mozaik knjiga.
5. Goddard Blythe, S. (2008). *Uravnoteženi razvoj*. Buševac: Ostvarenje
6. Golenić, S. (1986). *O problemu glazbenog izričaja mladih u liturgiji*. U: Bogoslovska smotra, Vol. 56, No 3-4, 1987., str 256-264
7. Holcer, J. (2013): *Komunikacija s djetetom u trudnoći*. Sensaklub.hr, 2013., Dostupno na stranici: <http://www.sensaklub.hr/clanci/emocije/komunikacija-s-djetetom-u-trudnoci> (15.6.2020)
8. Jerković, J., *Osnove dirigiranja II: Interpretacija*, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet u Osijeku, 2001.
9. Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu na stranici <https://www.kbf.unizg.hr/> (1.6.2020.)
10. Konvencija o pravima djeteta (1989). Ujedinjeni narodi
11. *Kurikulum nastavnog predmeta Glazbena kultura za osnovne škole i Glazbena umjetnost za gimnazije*. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_01_7_151.html (15.7.2020.)
12. Laniado, N. (2006). *Kako odgojiti sretno dijete*. Zagreb: MOZAIK KNJIGA d.o.o.
13. Leopold, S. (1995). *Tambura u Hrvata*. Zagreb: Golden marketing.
14. Martinjak, M. (1997). *Gregorijansko pjevanje*. Zagreb: Institut za crkvenu glazbu „Albe Vidaković“

15. Milanović, A. (1969). *Svećenik, pjevački zbor i narod u svečanom bogoslužju*. Dostupno na: <http://glazba.biskupija-varazdinska.hr/psalmisti-i-orguljasi/dokumenti-o-crkvenoj-glazbi/1141> (15.6.2020.)
16. *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. (2014). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
17. Pettan, H. (1962). *Repetitorij povijesti glazbe I*. Zagreb: Muzička naklada
18. Pravilnik plesnih disciplina i stilova Hrvatskog sportskog plesnog saveza (2018). Prilog 3 Natjecateljskog pravilnika, Zagreb. Dostupno na: <https://hsps.hr/wpcontent/uploads/2018/01/Prilog-3-NP-Pravilnik-plesnih-disciplina-i-stilova-HSPS-a1.pdf> (4.6.2020.)
19. Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A. (2002). *Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*. U: Društvena istraživanja 58-59, 2-3/2002. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 239-263
20. Radočaj-Jerković, A.(2017). *Pjevanje u nastavi glazbe*. Osijek: Umjetnička akademija u Osijeku
21. Reich, T. (1994). *Glazbena čitanka*. Zagreb: Školska knjiga
22. Šaško, I. (2005). *Liturgijski simbolički govori*. Zagreb: Verbum
23. Šulentić- Begić, J.(2012) *Glazbene sposobnosti u kontekstu utjecaja naslijeđa i okoline, Tonovi*
24. Vidulin-Orbanić, S. (2007). *Organizirano provođenje slobodnog vremena u okviru izvannastavnih glazbenih aktivnosti*. U: *Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. (ur. Vlatko Previšić, Nikola Šoljan i Neven Hrvatić). Hrvatsko pedagoško društvo, Zagreb 2007, str. 733-743)
25. Završki, J. (1996). *Glazbena umjetnost*. Zagreb: Školske novine.
26. Zelenika, R. (2000). *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci
27. Zrilić, S., Košta, T. (2009). *Učitelj – kreator izvannastavnih aktivnosti*. U: *Magistra Iadertina* 4, 4/2009. Sveučilište u Zadru Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, Zadar, str. 160-172.

PRILOZI

ANKETA

Poštovani, moje ime je Iva Kolak i studentica sam Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ovu anketu provodim u svrhu pisanja diplomskog rada na temu „Organizacija i rad crkvenih zborova u Hrvatskoj i BiH“. Svi podaci dobiveni u anketi će ostati anonimni te će biti korišteni samo u svrhu pisanja rada. Unaprijed Vam hvala na izdvojenom vremenu!

1. Ima li zbor jednog ili više voditelja?
 - a) Jednog
 - b) Više
2. Ima li voditelj/ica glazbeno obrazovanje?
 - a) Da (Napisati kakvo.)

 - b) Ne
3. Je li voditelj/ica imao/la prijašnjih iskustava u vođenju zbora?
 - a) Da
(Gdje?) _____
 - b) Ne
4. Je li voditelj/ica ujedno i svirač/orguljaš?
 - a) Da
 - b) Ne
5. Koliko stalnih članova ima zbor? _____
6. Koliko je ženskih, a koliko muških pjevača?
 - a) Ženskih _____
 - b) Muških _____
7. Koja je dobna struktura pjevača?
 - a) mlađi od 30 godina _____
 - b) između 30 i 50 godina _____
 - c) stariji od 50 godina _____

8. Postoji li audicija za primanje novih članova ?

a) Da

b) ne

9. Ako da, tko sudjeluje u njoj?

10. Održava li zbor redovite probe?

a) Da

b) Ne

11. Koliko često?

a) jednom tjedno

b) dvaput tjedno

c) više od dva puta tjedno

d) manje od jednom tjedno (Koliko?)

12. Gdje se probe održavaju?

13. Koliko prosječno traju probe?

a) Manje od jednog sata

b) Jedan sat

c) Više od jednog sata

14. Ima li cijeli zbor probu zajedno ili svaki glas zasebno?

a) Cijeli zbor zajedno

b) Svaki glas zasebno

c) Ostalo (Navesti kako.)

15. Ukratko opišite kako izgleda jedna proba.

16. Pjeva li zbor višeglasno ili samo jednoglasno?

a) Višeglasno

b) Jednoglasno

17. Prati li se na misi liturgija?

- a) Da
- b) Ne

18. Kako pronalazite note? (Izuzev već postojećih pjesmarica.)

- a) Društvene mreže
- b) Internet pretraživači
- c) Ostalo (Navesti kako.) _____

19. Ulaže li se vremena i u tehnike pjevanja ili samo u novi repertoar?

- a) Podjednako i u tehniku i novi repertoar
- b) Više u novi repertoar
- c) Više u tehniku
- d) Ostalo (Navesti kako.) _____

20. Sudjeluje li župnik/netko drugi u radu zbora?

- a) Da (Tko?) _____

- b) Ne
- c) Ponekad

21. Sugeriraju li svećenici(k) što se kada i gdje pjeva?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ponekad

22. Sudjeluju li članovi zbora u župnim aktivnostima izuzev zbora?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ostalo _____

23. Sudjeluje li zbor na aktivnostima izvan župe? (gostovanja, smotre, natjecanja i sl.)

- a) Da
- b) Ne

24. Ako je Vaš odgovor u prethodnom pitanju bio „da“, možete li navesti gdje ste nastupali izvan župe?

Još jednom Vam zahvaljujem na sudjelovanju u anketi. Ukoliko Vas bude zanimao rad te dobiveni podaci, možete me kontaktirati na mail: kolak.iva.6@gmail.com.

Želim Vam svu sreću u daljnjem radu! ☺

Izjava o samostalnoj izradi rada

Potpisom potvrđujem kako sam samostalno napisala rad na temu **Organizacija i rad crkvenih zborova u Hrvatskoj i BiH** i kako se nisam koristila drugim izvorima osim onih navedenih u radu.

Iva Kolak